

11,192; (3) 228e 1,426; (4) 792 4,87f; (5) 697 16; (6) 696 111; (7) 194 3,1790,197; 739 1,1796,664; 398 1806,840; (8) 1014 24,1931,148; (9) 885 17,1941,217; (10) 622b 81; (11) 944b 02; 194 1,1808,126; (12) 739 1,1796,664f; (13) 792 4,1794,87; 194 1,1808,126; 996 5,1940,30 (o. 1890); 278 1928,169; 599b 1,290; (14) 278 1928,188; (15) 107 1945; (16) 136d 345; 622b 82 (1916); 147 211,369; (17) 398 1806,840; 950 146; (18) 999b 166; (19) 308b 272; (20) 194 3,1790, 197 og ny rk. 1,1808,126; 189 4,1820,15; 1010 15, 1927,88 (før 1835); 1014 27,1934,1 (Hads h. 1890'erne); (21) 941f 63; (22) 57c 2,1810,445; (23) 942 53f,64; (24) 996 1953,16; (25) 398 1806,840 og 1821, 955f; 57b 2,1806,703f; (26) 252 17,1951,75; (27) 634 17923; (28) 696 1761,104; 398 1806,838; 919 5.3, 1876,148; 777 1871,282; (29) 599b 1,290; 950 146; 622b 1916,82; (30) 510 1,522 (31) 739 1,664; 189 4, 1820,106 599b; 1,290; (32) 146 1,1757,211; 194 3, 1790,197; 189 4,1820,36,106; 392 5,1839,250; 159 1915, 177; (33) 194 3,1790,197; 57b 2, 1806,794 (Falster); (34) 310 2,1857,106; (35) 427 3; (36) 398 1806,838; (37) 194 3,1790,197; 398 1806,838; (38) 697 1648,16; 194 3,1790,197; 739 1,664; 599b 1,20 (39) 634 12054; (40) 880 1809,131; (41) 92 33,1950,71; (42) 65 12/2 1955; (43) 951 75; 398 1806,838.

LÆGEMIDLER

Kirtler »befængt med hede« i mund og svælg skylles med afkog, og »dersom en vejfarende mand af sin hastige gang er blevet trætt, da kan han tage af disse blade og lægge dem under fødderne«, men skal han gå meget langt, giver de ujævne blade vabler, »hvilke er vejfarende og gående folk til forhindring« (1648; 1).

Ingen sygdom kunne ramme den, som hver nat sov på 7 elleblade, og et leje på bladene var godt for hoved- og tandpine, øjensygdomme (2). Ved den smertende tand skulle lægges mellem barken eller et dekokt heraf i vineddike hældes i den, så døde »ormen« (1595ff; 3); grønne, fugtede blade blev lagt på kinden ud for tanden (Slesvig o. 1900; 4).

Ledevand kan behandles med dekokt af blade og bark som omslag (1785; 5). Friske blade bundet under fødderne stiller podagrasmerter, læger brystår og fordeler hævelser; gigtpatienten bør under søvnen tildækkes med elleblade, så han sveder; de knuste blade strøs på gammel benskade, efter at stedet er vasket med egeafkog (6). Brændt og pulveriseret løv strøs i sår for at hele det (o. 1450; 7), sår pålægges blade oplødt i øl (1785; 5); roden kogt i vin læger brandsår (8). På bullen finger lægges et elleblad, som trækker betændelsen ud (Bornholm; 9). Et dekokt af grønne ellegrene anvendes for

hårrodsbetændelse (Fåborgegenen: 10). Klog mand på Fyn lod patienter med eksem på benene bade dem i afkog af friske elletræsskud (11).

I december-januar bør man lægge ellens tørrede løv for fårene – de dyr, som ikke æder det, er lever- og lungesyge og »hører næppe gøgen« o: dør snart (1632; 12). Fårene, som i januar fodres nogle gange med tørre elleblade (og en spegesild), holder sig sunde (6), får, der æder elleblade, skal sjældent fejle noget (13). Også træets rakler blev sammen med vild kommen indgivet for at holde dem sunde (før 1700; 14). Mod diarré og iktesyge gav man fårene tørre elleknopper og salt (15).

Også om køerne hedder det, at vil de 17. januar ikke æde elleløv, er deres lever og lunger fordærvet, de dør inden længe (12). En *solskudt* ko (jf. s. 204) skal have et dekokt af bark og blade (Jylland; 16), barken være et middel for tæresyge (Fyn; 17), og for at sikre befrugtningen får koen 9 elleknopper i brød før den skal til tyren (18).

Mod hestens luttetal (polyuri) indgives elleløv, for dens springorm (malleus) elle- og lindknopper (19), mod diarré et afkog af træets frø (Slesvig o. 1900; 20).

LITTERATUR: (1) 697 16; (2) jf. 186 35; 488 4, 1880,397,407; (3) 82 58,78,102f; (4) 634 16683/25; (5) 488 6,1883,370,384; (6) 451b 17,83; (7) 348b 31; (8) 186 36; (9) 822 147; (10) 107 1948; (11) 624b 71; (12) 1004 1,86; (13) 696 1761,108f; (14) 178 1935, 39; (15) 83 284f; (16) 488i 6.1,478; (17) 519 129; (18) 83 247; (19) 83 82,128; (20) 634 13473/12.

FARVNING

Med ellebark, vitriol og slibestensvand farves sort (1670; 1), uldgarn og vadmél farves sort, brunt, gult og rødgråt med barken (1761–96; 2), i vandafkog af unge skud tilsat vitriol (3), blomster, knopper og frugter (4); barken giver en stålgrå farve (Randers amt; 5), rakler og blad-øjne farver linned og uld sort, når det bagefter dyppes i smedens kølevand; anvendes af farvere, hattemagere og skomagere (1796; 6). Man farvede sort med ellens bark og slibestensdynd (Jylland; 7); på Bornholm blev barken brugt til at farve tøj mørkebrunt (1804) og gråt (8). Den friske eller tørre bark og det friske løv giver holdbare brunrøde, gulbrune og brunlige kulører (9). – Hvide stadsklæder af vadmél blev *blakket* (farvet lysegrå eller gullige) i ellebark (Gadbjerg ved Vejle; 10).

Ville man have teen grøn, tilsattes et par elle-

blade (Bornholm; 11). Blev der fyret med grønt elleløv, mens man tørrede malt i den store åbne skorsten, fik malten en smuk rødbrun farve, der smittede af på øllet (ØJylland o. 1850; 12). – Soden af brændt elleved skulle være meget anvendelig som bogtryksvæрте, og røgen af risene farvede teglsten grå (13). Når friske ellekviste forkulles i teglværksovn, blåner teglstenene (14).

LITTERATUR: (1) 301 50f; (2) 696 110; 728c 4, 1768,262 (Djursl.); 194 3,1790,197; 77 1795,79 (MJyll.); 739 1,664f; (3) 194 ny rk. 1,1808,126; (4) 398 1821,956; (5) 57c 2,1810,106; (6) 696 1,664f; (7) 488 9,222 jf. 488i 2,17; (8) 834 1804,57; 92 3,1947, 13; (9) 525b 16,29; (10) 488 3,95; (11) 449 1939,16; (12) 944 33; 996 10,1945,77; (13) 398 1806,838,841; (14) 949 177 (Sundeved).

TIL RØGNING; MOD SKADEDYR

Spåner af el eller bark skrabet af ellestænger (til humlen) blev brugt til at røge flæsk med, det fik heraf en særlig god smag (NFyn; 1). På Bornholm røges sild helst med ellebrænde, som giver den smukke gyldne farve og runde smag (2); det anvendes stadig meget i røgerier (3).

Vildt stoppet med elleblade bevares længe mod forrådnelse og er bedre end nælder (før 1700; 4). Under ladens korn lægges grønt elleløv, så skades det ikke af mus (1632ff; 5), der fordrives af lugten: kalmus og elleblade, dem kan man strø i lade, så kan mus ikke gøre skade (Jylland; 6). Friske elleblade fordriver også mus og rotter fra korndynger på loftet, når man dækker dem dermed (7), man lægger bladene ved kål mod larver (8) og imellem og over oste mod orm = maddiker (9). Som værn mod kornorm skal dyngen vædes med et afkog af grøn ellebark eller ellekviste stikkes deri; ormene kryber da op ad dem, kan afrystes og dræbes (slutningen af 1700-t; 10). Mel anbragt i bøtter af elletræ angribes ikke af mider, eller man kan lægge kvistene i melet (8). En seng af el holder væggelus borte (11). De klæbrige blade lagt friske og duggede på sovekammerets gulv fordriver eller fanger lopper (1648ff; 12). – Friske grene anbringes i hønsehuse mod lus (9).

LITTERATUR: (1) 159 1915,177; 760 61; (2) 304 407; 455 4/8 1951; (3) 950 146; (4) 178 1935,51; (5) 1004 56; 951 1796,7; 194 2,1790,378 (1779); 57 2, 1803,22,143 (Sjæll.); 485 1816,10; (6) 488 4,1880,405;

Ellepiger. Udsnit af Lorenz Frølich's tegning til H. C. Andersens »Lygtemændene ere i Byen, sagde Mosekonen«.

(7) 696 1761,108f; (8) 398 1806,840f; (9) 86 4,1859,16 og 7,1862,144; (10) 792 2,1792,254f; 509 1,1798,151; (11) 792 4,1794,87f; (12) 697 16; 739 1,664f; 966 108f; 186 35.

ELLEFOLKET

Elverne, ellefolket boede i bakker (høje), hule træer (1) – når sagnvæsenerne siden blev sat i forbindelse med dette træ, må det skyldes den lydige lighed mellem navnene og at ellen gror i moser og fugtige krat, hvor ellefolket også holdt til. Benævnelsen ellekvinde kendes fra 1684 (2); ellekonge blev af den tyske romantiks digtere (Herder 1779, Goethe 1782) misfortolket som erlkönig.

Ellefolket (ellekællingerne) skjulte sig om dagen i ellemoser og -krat, boede under træets rødder, i elletrunterne (3), mange sagn beskriver elle- eller elverpigen som smuk fortill, men bagtil lignede hun en elletrunte eller et dejtrug (som man lavede bl.a. af dette træ) (4); ellepigen er fortill dejlig og from, men bagtil hul og tom (5).

Mellem ellebuske havde man hørt ellefruen synge (6), under dem set ellepiger stå og byge deres vasketøj (Ribe amt; 7). Der levede mange »elser« i Højbjerg hegns elletrunter, og ellefolk blev set i Ellemosen ved Græsted NSjælland (8); de boede i store ellemoser i Ellerods Torne, en skov på Gudme mark SFyn (9), og en ellepige blev truffet siddende på en elletrunte ved Kværndrup (10). Hver nat dansede ellekællingerne i et ellekrat n.f. Øster Alling, en ellefamilie boede i et ellekrat i Svenstrup (11). Hvor en ellekvinde forsvandt i Marselisborg skov, viste sig en ellerod (10).

Af englens, som Gud stødte ned fra himlen, blev de, der faldt på ellebuske, til ellefolk (11). Bagenkop'erne på SLangeland fortalte, at de selv en varm sommerdag var groet frem af ellestubbene (12).

Nogle små grønne drenge blev set ved elletræer i en å s.f. Ry (13). Ved Kristiansdal så en mand, at en grønklædt dreng stod med en bue i hånden i en ellebusk; lidt efter følte han et smertefuldt sting: han var blevet *elleskudt* og duede siden ikke til noget (14).

En træskomand, som fældede i en elleskov, blev forfulgt af ellekoner (10); et barn født i dølgsmål under en ellestub tog ellefruen sig af (Sorøegnen; 15), og en dreng, som løb ind i et ellekrat, måtte af tilkaldt præst læses fri af ellefolkets magt (Skanderborgegnen; 16). Elverpige dansede med en karl mellem ellene, så han døde af det (11). Elven slår med ris af ellerødder (Peder Syv, slutningen af 1600-t; 17). I en

Elverpigernes dans. Tegning af Vilhelm Pedersen til H. C. Andersens »Elverhøj«.

middelalderballade vender ridderen bloddrypende hjem og forklarer, at hesten snublede over ellegren og ellerod, men moderen siger:

Du lyver, du lyver, det var ikke sandt, · du har vist været i ellekvindens hånd (18).

Får man af de underjordiske væsener tilbudt sølvpenge, skal man ikke tage imod dem, for ved hjemkomsten forvandles de til elleblade; i et andet sagn bliver bladene dog til sølvpenge (Vendsyssel; 19).

Ved landsbyen Heggedal stod et elletræ, der ikke måtte lide overløst; den, som plukkede noget deraf, fik ulykke (o. 1670; 20), sml. s. 256. Idet en ellestamme saves over, kan man høre ellekonens klynken (SFyn; 21).

Hug hende for hendes knæ, · så skal du se, hun kan bløde. · Hvorfra tror du, et træ · får sine safter så røde? · Spørg kun høstmånedens næ, · spørg de usalige døde!

Helst i en isvinter-kvæld · knejser hun, trunget og skåret, · spejler i stivfrosne væld · koglesmykt stenalder-håret. · Træsko-træ, tusindårstræl, · alt har hun ukuet båret. *Valdemar Rørdam* (22).

ANDEN OVERTRO, SPÅDOMME

Det spøjte ved ellebuske (23), men med en ellepind i lommen havde de underjordiske ingen magt over en (Kalvø Vig; 24). En karl så et lys brændende ved en el, gravede og fandt et skrin med dronning Margrethes halsbånd (Drastrup NSjælland; 25). – Nyfødte drengebørn var hentet af storken ved en ellebusk i kær på Ommestrup mark (Århuseggen; 26).

Stærerne overvintrede i søen eller i ellerødder (27). Hvor kirkeklokken faldt i mosen Klokke-maen, groede en el op (Svendborgegnen; 28).

St. Hans aften stak man elle- eller hyldegrene i

hørageren for at drive planterne i vejret (NFyn; 29). – Den, som bygger af el eller pile, får hverken ro eller hvile (30).

En mand ville fælde nogle elletræer ved lægedomskilde i Frørup Fyn, men øksen sprang itu uden at skade dem (34).

Sålænge en elletrunte står i kratskoven Signekær (Fyn), kan der ikke komme ildebrand i Gummerup (31). Nørregårds »forbrand« (er varslende syn af den brændende gård) blev sat i elletræ nær gården; det er forlængst ryddet (Hvejsel sogn n.f. Vejle; 32). En stor el på Storengen ved Boholtgård var gårdens brandtræ; det blev fjernet o. 1880 og siden er gården brændt to gange (SSlesvig; 33).

Sybille har spået, at en el skal gro op midt i Mossø og Holger Danske binde sin hest til den (34); engang skal stå et blodigt slag mellem Tårs bakker, og tyskerne binder deres heste til en ellebusk i Hambo Hule (35).

LITTERATUR: (1) 891 193f; (2) 690 4,288ff; 320b 60f; (3) 310b 1,322; 488 8,44; 488i 2,3ff; 488j 2,7f, 13ff; 228 36; 605 98f; (4) 310b 1,315ff; 488i 2,13; (5) 586 2,128; (6) 488 6,29; (7) 830 1,1884,21; (8) 941c 74f, 941d 170; (9) 278 6,1933,15; (10) 310b 1, 315–17,319; (11) 488 8,1886,40,44,389; (12) 568 42 (1849); (13) 488 4,1880,45; (14) 161 1906/28.1: 732; (15) 310 2. udg. 1. saml. 10; (16) 488j 6,18f; (17) 488g 1,10; (18) 488 11,1891,18; (19) 794 1,1867,203f; (20) 763 6B ed. 1924,119; 488i 3,375 (Mygdal); (21) 161 1906/23: 1021; (22) 789q 13; (23) 500 57; (24) 153 7,1933,4; (25) 941c 57; (26) 161 1906/23: 2044; (27) 830 3,157; (28) 488i 3,94; (29) 760 441,559; (30) 488g 1,232; (31) 278 1931,40; (32) 405 345; (33) 161 1906/23: 3338; (34) 488i 2,338; 3,228; (35) 488 8, 1886,384.

TALEMÅDER

Når ellen løves, begynder ålene at søge op i vandløb, og der er god fangst (1670, 1801; 1).

Man skal hugge længe på en elletrunte, før man får en bisværn af den (1688; 2).

Rødt hår og elletrunte (eller ellebusk) vokser ikke på god bund (1800-t; 3); rødt hår og elletræer (eller ellestub) vokser gerne (eller kun) på skiden bund / gror bedst på skælmsjord (4); rødt skæg og elletrunte gror på sur bund / vokser ikke på god bund (5); ellepodninger, purhavre (*Avena strigosa*) og rødt hår gror godt på mager bund (6).

Hvis ikke elletrunter havde været, så havde kællingen fanget ræven – bruges i kortspil, når en opnået fordel pludselig glider en af hænde (NSjælland; 7).

LITTERATUR: (1) 301 41; 670 1 (tillæg), 1801,27; (2) 878 2,193; (3) 310 3,1861,217 (Angel); 586 1,203; (4) 488d 96; 934 2055 (ØJyll. 1929); 228e 1,242; 418 187; (5) 488d 44; 228e 1,242; 308b 164; (6) 488d 44; (7) 497 1,1949,45.

PROSA

Ellen med foden i vand og med de mørke stammer; ellen, som fælder sit løv, den er poesiens, folkesagnets træ. Snart står den ved kanten af den brusende å ... snart danner den et helt, knippet krat med vippende grund, hvor mosekonen brygger og elverpigerne danser. Ja, vogt dig for ellekrattet, ungersvend! *Sophus Bauditz* (1). Elletrunten, sort som snogen, skønt ildrød inde i træet, luder ud over dyndet *Martin A. Hansen* (2).

LITTERATUR: (1) 51c 143; (2) 333h 27.

Hassel, *Corylus avellana*

En høj busk med bredt ægformede til rundagtige, takkede blade; de lange hængende hanrakler »støver« i februar–april, mens mørkerøde støvfanger rager frem af hunraklernes knopper. Nødderne sidder 2–3 sammen, modnes i september–oktober og er hver omgivet af »hasen«, et omtrent lige så langt og fliget svøb. Alm. i skove og krat, navnlig på Sjælland og Lolland, mangler på Anholt og Agersø.

Hassel begyndelsen af 1400-t (hesle, hesel), fællesgermansk (oldnordisk hasl) jf. det beslægtede *hase*, se nedenfor; i mange stednavne: Hasselø og Hesselager 1231ff, Toftehessel 1280 (Vejle amt), Hesselballe 1323ff (Vejle amt), Hesselskov 1328 (Viborg amt), Hasle 1335ff (Bornholm, efter hasselkrat i nærheden?), Hesselballe 1366ff (Vejle amt), Hesselrød o. 1370ff (NSjælland), Hesselbjerg 1474ff (Sønderjylland) m.fl.

Nød o. 1300ff (nytær, o. 1450 nydh); *avelane* begyndelsen af 1400-t, af det latinske artsnavn, som muligvis stammer fra byen Avella i Italien, hvor busken blev dyrket.

STORFRUGTET HASSEL (*Corylus maxima*): *lambertsnød* 1648ff, omdannet af Lombardisk Nød, dyrkningen især udbredt fra Lombardiet; omtydet til *langbasker* ØLolland; *skægnød* efter den lange fligede hase, »sandsynligvis fordi dens form har lighed med de fipskæg, der var stærkt på mode i Trediveårskrigen« (1).

Nøddens *hase* 1622ff beslægtet med latin *casa* = hus og med *hose* = sok, er også kaldt *hams*